

Pejo Ćošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2005, 560 str.

Preko dva desetljeća Pejo Ćošković se intenzivno bavi traženjem odgovora na pitanja koje je nauci ostavila Crkva bosanska. Rezultati njegovog bavljenja tom problematikom dobro su poznati naučnoj, ali i široj javnosti. Svojim brojnim radovima na tu temu Ćošković je dao značajan doprinos obogaćenju literature o Crkvi bosanskoj i, što je za nauku najvažnije, time doprinio kvalitetnijem i sigurnijem usmjerenju prema cilju otkrivanja što istinitijih saznanja o učenju Crkve bosanske, ali i njenom ustrojstvu i teritorijalnoj rasprostranjenosti. U dosadašnjim radovima Ćošković je mnoga bitna pitanja razriješio, čime se smanjio broj dilema o ovoj vjerskoj organizaciji i time olakšao put u stvaranju što kvalitetnije slike o njenom učenju i ustrojstvu.

Veliki broj ozbiljnih naučnih radova o Crkvi bosanskoj nauci su ponudili isto toliko i odgovora. Atraktivnost ove problematike stoljećima je privlačila pažnju naučnika koji su svojim radovima i razmišljanjima ponekad dodatno usložnjavali situaciju. Zbog brojnosti različitih mišljenja teško je odgovoriti na pitanje koje je od njih najbliže pravoj istini jer se ta mišljenja veoma često dijametralno razlikuju. To ipak ne treba previše da nas čudi, niti zabrinjava, jer ni savremenicima Crkve bosanske, vjerskim autoritetima drugih crkava iz bosanskog susjedstva, nisu stvari bile u potpunosti jasne. Sačuvani izvori katoličke provincijencije nam pokazuju da je i njih živo zanimalo kako i u šta vjeruju Bošnjani. Različitost naziva, nastalih u katoličkim i pravoslavnim krugovima za sljedbenike učenja Crkve bosanske ukazuju nam da ni njima nije bilo najjasnije da li su u Bosni patareni, katari, maniheji, kutugeri, babuni ili nešto drugo. Ponekad su katolički oci slali i svoje stručnjake za herezu da ispitaju o čemu se radi u Bosni i da djeluju u pravcu vraćanja pravovjerju.

Naučna ozbiljnost i predanost postavljenim ciljevima, a s tim u vezi i rezultati istraživanja, Peji Ćoškoviću su već odavno osigurali mjesto među najboljim poznavateljima problema Crkve bosanske. S toga njegova knjiga *Crkva bosanska u XV. stoljeću* bez sumnje predstavlja jedno od kapitalnih djela bosansko-hercegovačke mediavelistike iz oblasti problematike Crkve bosanske. Ćoškovićeva knjiga, koja je prije nepune dvije godine izašla u javnost zahvaljujući izdavačkoj djelatnosti Instituta za istoriju iz Sarajeva, nastala je iz rukopisa njegove doktorske disertacije odbra-

njene 1988. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Ne ostajući samo na sugestijama mentora i komisije za odbranu svoje disertacije, autor knjige *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, narednih 17 godina poslije odbrane disertacije unio je nove naučne rezultate u prvobitni rukopis i time ga znatno obogatio. Te novine sastoje se najviše u korištenju relevantne literature nastale u vremenu poslije odbrane doktorske radnje, ali i novih ličnih saznanja i spoznaja do kojih je došao u međuvremenu koristeći se novijom literaturom i, što je čak i važnije, analizom dodatnih izvora koji su mu postali poznati i dostupni u novije vrijeme.

Glavna tema koju autor razrađuje u knjizi *Crkva bosanska u XV. stoljeću* jeste ustrojstvo ove vjerske organizacije u 15. stoljeću. Naravno, to ga nije spriječilo da nam da i rezultate svojih istraživanja i po osnovu drugih pitanja koja se nameću oko Crkve bosanske. Jedno od najvažnijih jeste, kakva je doista bila dogma i učenje pripadnika ove crkve. Mišljenja koja su nam poznata iz literature kreću se u različitim pravcima. Nekada najraširenije mišljenje bilo je da se radi o bogumilskoj herezi, zatim, o manihejskoj, patarenskoj i katarskoj. Veoma često su pojedini istraživači, podložni svojim vjerskim uvjerenjima i nacionalnim osjećanjima, pripadnike Crkve bosanske oslobađali bilo kakve heretičnosti dovodeći ih time u pravovjerno okrilje vjerskih organizacija kojima sami pripadaju da bi putem "istovjernosti" dokazali historijsko pravo na teritorij na kojem je nekada egzistirala Crkva bosanska. Vjerovatno zbog toga i kod određenog broja bošnjačkih istraživača bosanskog srednjovjekovlja pojavila se potreba dokazivanja posebnosti vjernika Crkve bosanske odričući se bilo kakve veze i sličnosti sa druge dvije kršćanske zajednice koje su postojale u stvarnosti bosanskog srednjeg vijeka. Ni jedna ni druga grupa istraživača nije se u potpunosti posvetila dubljoj analizi izvora koji su nam dostupni i koja nam može dati naučni odgovor. Zbog toga nam je važno što se Čošković osvrnuo i na ovo pitanje. Na osnovu naučne analize izvora i kritičkog osvrta na literaturu koju je obilato koristio u svom djelu, autor daje svoje mišljenje. Ne isključujući utjecaje dvije priznate kršćanske crkve (katoličke i pravoslavne) koje djeluju na unutrašnje vjerske prilike u Bosni niti utjecaje različitih dualističkih pokreta koji se pojavljuju u evropskom razvijenom srednjem vijeku, ostavlja posebnost ustrojstvu domaćoj vjerskoj organizaciji srednjovjekovne Bosne u odnosu na sve ostale. Iako ovakvo razmišljanje liči na neko kompromisno i pomirbeno rješenje između često dijametralno različitih stavova, ipak argumentacija koju nudi Čošković, putem detaljne i kritičke analize postojećih izvora i literature, ne može ni dati drugi odgovor od onog kojeg on nudi. Prema Čoškoviću, organizacijska posebnost Crkve bosanske nastala je premještanjem katoličke Bosanske biskupije (*ecclesia bosnensis*) u Đakovo sredinom 13. stoljeća. U narednom periodu ona se samostalno razvijala prihvaćajući različite utjecaje sa strane. Za Peju Čoškovića Crkva bosanska je pripadala nizu dualističkih pokreta koji su u to

vrijeme djelovali od Male Azije, preko Balkana i sjevera Italije, do juga Francuske i srednje Evrope, sa jasno izraženim pravovjernim kršćanskim korijenima.

Razlog zbog kojeg se Čošković više usredotočio na ustrojstvo Crkve bosanske u 15. stoljeću, jeste da ovaj period nudi više podataka o djelovanju njenih pripadnika i da se iz tog razloga njena teritorijalna rasprostranjenost i ustrojstvo bolje naziru. Glavni izvori, koje je koristio za svoju radnju su dubrovačke i bosanske provenijencije i to, ponajviše, diplomatski materijal koji pruža najpotpunije podatke o djelovanju, hijerarhijski više pozicioniranih, pripadnika Crkve bosanske, što se u dosadašnjoj literaturi nije zadovoljavajuće iskoristilo. Taj materijal govori o hijerarhiji i aktivnostima bosanskih *krstjana*. U izboru termina za članove Crkve bosanske autor se opredijelio za onaj koji nude domaći izvori, odnosno, za *krstjane*, što se čini najopravdanijim. Terminologija koju su upotrebljavali njihovi savremenici iz drugih vjerskih zajednica nije bila ujednačena, *maniheji*, *katari*, *patareni*, *kutugeri*, *babuni*, *bogomili* i dr. (autor se u zasebnom poglavlju vrlo iscrpno osvrnuo na taj problem, *Crkva bosanska u očima kršćanskih suvremenika*, str. 73-118).

O stanju izvora i literature o ovoj temi autor knjige nas obavještava također u zasebnom poglavlju (str. 21-72). Kritičkim osvrtom na izvore i postojeću literaturu, autor čitatelje usmjerava u cilju boljeg i kvalitetnijeg sagledavanja dosad postignutih rezultata istraživanja naglašavajući sve dobre i loše strane materijala koji se mora koristiti za ovakvu vrstu istraživanja. O dobroj utemeljenosti njegovog osvrta na stanje izvora i literature govore i podaci o broju korištenih pojedinačnih, ali i zbirki izvora (str. 122, 463-475) i broju upotrebljenih jedinica literature u ovoj radnji (str. 545, 477-532).

Glavni dio radnje razrađen je kroz dva dijela. U prvom dijelu (str. 121-214), podijeljenom u tri poglavlja Čošković obrađuje pojedinačne teme (*Crkva bosanska u vrijeme oblasnih gospodara*, *Crkva bosanska između "rusaške gospode i Dubrovčana i Crkvena politika bosanskih vladara*). Iako postoji nedostak podataka koji govore o duhovnim djelatnostima pripadnika Crkve bosanske, diplomatski materijal obiluje podacima o njihovim javnim djelatnostima, odnosno, službama pojedinaca iz reda ove crkve u poslovima velmoža i vladara. Oni se pojavljuju kao svjedoci na poveljama vladara i u njihovoj pratnji. Također, često se nalaze i u blizini pojedinih velmoža. U vremenima međuvlastelinskih i vlastelinsko-vladarskih sukoba oni često nastupaju u diplomatskoj službi, u ulozi pregovaratelja i pomiritelja. U sukobima bosanskih vladara i velmoža sa Dubrovnikom ta uloga je naročito istaknuta. Osim značajne diplomatske uloge pojedini članovi Crkve bosanske primijećeni su i u trgovačkim poslovima. Postoji još mnogo javnih poslova u službama vladara i vlastele u kojima se pronalaze članovi Crkve bosanske u 15. stoljeću, a o kojima Čošković govori u svojoj knjizi. Ugled *krstjana* je bio veliki ne samo u unutrašnjosti Bosne nego i

kod katoličkih Dubrovčana. Primicanjem bosanskih kraljeva katoličkoj Ugarskoj od vremena druge vladavine Tvrtka II Kotromanića utjecaj Crkve bosanske na dvoru Kotromanića lagano jenjava u korist franjevaca. *Krstjani* na ovu promjenu nisu ostali ravnodušni, te se tješnje vezuju sa krupnom vlastelom koja se upravo u to vrijeme nastoji što više otisnuti od centralne vlasti. Krupna vlastela im pruža podršku i utočište na svojim posjedima i osigurava zaštitu od antiheretičkih aktivnosti vladara ukoliko bi on bio na to ucijenjen od strane rimskih papa i ugarskih kraljeva za pomoć u odbrani od Osmanlija. Naravno, nije sva krupna vlastela bila na strani Crkve bosanske. Prema Čoškoviću u ovo vrijeme važno je pravilo *cuius regio illius religio*, vlastela je sama birala koju će crkvu podupirati na svom teritoriju.

Drugi dio, koji bismo mogli nazvati najvažnijim dijelom knjige, podijeljen je u šest poglavlja. Svako poglavlje pojedinačno tretira dio hijerarhije Crkve bosanske, osim prvog koje je na određeni način uvodno u drugi dio i općenito govori o ustroju Crkve bosanske. Pristalice učenja Crkve bosanske prema Čoškoviću dijele se u dvije osnovne kategorije, *mirske ljude* i *krstjane*. *Mirski ljudi*, nekada se mislilo *mr-sni ljudi*, su obični vjernici. *Krstjani* su redovnici koji mogu biti muškarci, ali i žene, *krstjani* i *krstjanice*. Žive u samostanima, hižama. Iz reda *krstjana* moglo se zahvaljujući ličnim sposobnostima dospjeti na veći stupanj, odnosno, na veći rang crkvene hijerarhije. Taj hijerarhijski rang ogleda se u nazivima *strojnici* ili *poglaviti krstjani*. Unutar ove grupe razdvajaju se dvije časti, po značaju nejednake. Prva i niža bila je čast *starca*, a viša *gosta*. Dolazak na bilo koju od ove dvije zavisio je od ličnih sposobnosti. Na čelu crkvene organizacije bio je *djed*, ili *episkup*. Od najnižeg do najvišeg dostojanstva dolazilo se samo zahvaljujući ličnim sposobnostima i, kako se ta hijerarhijska ljestvica penje od dna prema vrhu, broj pripadnika jedne časti se smanjivao, da bi na kraju došao do samo jednog lica koje je najvjerojatnije birano doživotno. Dakle, broj *krstjana* je najveći, *staraca* znatno manji, *gosta* najvjerojatnije izuzetno mali i na vrhu samo jedan *djed*, ili *episkup*. U nazivima ovih zvanja autor je pokušavao, osim na izvornoj osnovi, tražiti analogije i u drugim vjerskim zajednicama, kako u pravovjernim kršćanskim, tako i u dualističkim sljedbama. *Mirski ljudi* su obični vjernici – *credentes*; *krstjani* su redovnici – *regullantes* (*perfecti* – *savršeni*); *starci* mogu predstavljati staru kršćansku baštinu monaškog reda sv. Vasilija; *gostima* nema odgovarajuće analogije ni u pravovjernim kršćanskim zajednicama niti u dualističkim pokretima; naziv *djed* može biti iz bogumilske baštine, ali njegov drugi naziv, *episkup*, upućuje na ostatke katoličke baštine prije premještanja biskupske stolice u Đakovo.

Zaključak je dat dvojezično, na bosanskom (str. 443-450) i na engleskom (str. 459). Skraćenice korištene u radu su na posebnoj stranici, prije popisa izvora, literature i općih djela.

Način na koji autor piše napomene vrijedan je posebne pohvale i spomena. Poštujući druge autore i izdavače u odabiru pisma za svoja izdanja i Čošković se potudio da njihova imena i naslove njihovih radnji u svojoj knjizi zabilježi pismom za koje su se oni opredijelili prilikom izdavanja svojih radnji, kako u napomenama ispod teksta, tako i u popisu izvora, literature i općih djela. Na taj način olakšano je i traganje za daljnim podacima. Tehnički aparat ove knjige nalazi se na visokom nivou.

Detaljan registar ličnih imena (535-551) i geografskih naziva (553-559) nalaze se na kraju knjige.

Iako je, kako smo naprijed već naglasili, literatura o Crkvi bosanskoj veoma brojna, knjiga Peje Čoškovića, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, će bez ikakve sumnje sebi osigurati neprolaznu vrijednost i mjesto uz knjige najvećih autoriteta u poznavanju Crkve bosanske.

Amir Kliko

Borislav Grgin, *Rumunjske zemlje u srednjem i ranom novom vijeku*.
Zagreb: FF press, 2006, 108 str.

Nakon objave knjige *Počeci rasapa: kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, autor Borislav Grgin, sveučilišni profesor povijesti sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu, svoje preokupacije oko srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih tema jugoistočne Evrope preselio je nešto istočnije, tačnije u Rumunjsku, čija predmoderna povijest predstavlja za stručnu, a još više širu javnost potpunu nepoznanicu. Iako je knjiga *Rumunjske zemlje u srednjem i ranom novom vijeku* osmišljena kao priručnik za studente, koji na osnovu najnovije rumunjske i svjetske literature ocrta va glavne događaje, strukture i procese rumunjske srednjovjekovne i ranonovovjekovne prošlosti, ona može poslužiti onima koji žele saznati nešto više o prošlosti rumunjskog naroda, a da se to ne svodi samo na stereotipe i mitove o Drakuli iz popularne literature.

Na početku knjige u poglavlju *Etnogeneza Rumunja* konstatira se da iako su u etnogenezi današnjih Rumunja sudjelovale različite etničke grupe, od kojih se važnošću ističu Slaveni, kod Rumunja je za razliku od svih njihovih susjeda, prevladala latinska (romanska) jezična sastavnica. Prva svjedočanstva o pojavi rumunjskih političkih tvorevina datiraju početkom 9. stoljeća, dok se sami Rumunji u izvorima